

گوت کمال

مهدی رئیسی نافچی*، خاطره طالبی**، میترا آزاد***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۵/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۷/۲۰

چکیده

سیاه‌چادر نوعی مسکن عشایری است که ساختار آن متناسب با عوامل جغرافیایی و فرهنگی هر ایل تعیین می‌شود. ساختار سیاه‌چادر ایل سنگسر (مشهور به گوت) نمونه شاخصی از همزیستی مسالمت‌آمیز انسان با طبیعت است که ویژگی شاخص آن ایجاد ترکیبی از دستافته‌ها با مصالح بنایی است. بسترسازی در سیاه‌چادرهای سایر ایلات نیز انجام می‌شود با این تفاوت که در زیرسازی سیاه‌چادرهای ایل سنگسر (مشهور به گوت کمال) علاوه بر ایجاد حریم و بستری هموار با ایجاد دیواره‌ها و سکوهایی کوتاه با مصالح بنایی نوعی فضاسازی صورت می‌گیرد که پس از برچیدن سیاه‌چادر باقی می‌ماند و در سال بعد با مرمت‌های جزئی مجدداً مورد استفاده قرار می‌گیرد. در دهه‌های اخیر با افزایش خانه‌سازی در بیلاقات استفاده از سیاه‌چادر کمرنگ شده، لذا شناسایی و مستندنگاری معدود نمونه‌های باقیمانده فی‌نفسه ارزنده است. در این مقاله با شناسایی و بررسی ۵ نمونه موجود از زیرسازی سیاه‌چادرهای ایل سنگسر به روش توصیفی - تحلیلی، یک دسته‌بندی از ساختار این زیرسازی‌ها ارائه شده است. متغیرهای بررسی شده شامل موقعیت و ویژگی استقرارگاه‌ها در منطقه، تأثیر توپوگرافی و شرایط جغرافیایی بر طراحی، ابعاد، کاربری، فرم، دسترسی و مصالح است. نتایج نشان می‌دهند از نظر ابعاد و فرم، نمونه‌های جدید نسبت به نمونه اولیه تغییر یافته‌اند و در ساخت، مصالح جدید به‌کاررفته است. تغییر مهم دیگر حذف نوار ارتباطی بین فضای حرکت و سکون در ساختار داخلی گوت کمال و انتقال بخش مهمی از کاربری اقامتی و گاه تولیدی گوت به ساختمان‌های نوساز حاشیه آن است. به نظر می‌رسد ادامه این روند، گوت‌ها را از کاربری و کارآمدی اصیل خود دور خواهد کرد.

واژه‌های کلیدی: سیاه‌چادر، ایل سنگسر، گوت کمال، گوت، عشایر

* استادیار گروه مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
mahdiraeisinafchi@gmail.com

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد رشته مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
khatereh.talebi@yahoo.com

*** استادیار گروه مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).
mithraazad@gmail.com

مقدمه

کوچ‌نشینی در ایران سابقه‌ای بس کهن دارد و بدیهی است سابقه سرپناه‌های کوچندگان به همان میزان کهن است. اولین اقوام کوچنده، ایلامیان، آزیاتیک و سپس آریایی‌ها بودند که به صورت دسته‌جمعی و ایلی وارد ایران شدند و در ترکیب با بومیان ایران پایه‌گذار بنیان‌های حکومتی در ایران شدند که آثار آنها دلالت بر ایل بزرگ و تاریخ مدون مربوط به حدود ۷۰۰۰ سال ق.م است (جدید مغانلو، ۱۳۹۲: ۱۲۹-۱۳۰). کوچ‌نشینی شبانی در عصر مفرغ (هزاره‌های دوم و سوم ق.م) به عنوان پدیده‌ای متمایز از کوچ‌نشینی ابتدایی پدید آمد (طلایی، ۱۳۹۳: ۱۶۷).

زندگی در دامان طبیعت بدون وجود سرپناهی امن بسیار دشوار است بر همین اساس هر گروه از عشایر که در مناطق مختلف سکونت داشتند متناسب با نوع اقلیم برای خود سرپناهی ساختند. از جمله در فلات مرکزی ایران و به ویژه در لبه‌های فلات گونه‌های مختلف سرپناه مانند سیاه‌چادر، آلاچیق، کپر و کومه شناسایی و مطالعه شده است (حاجی ابراهیم زرگر، ۱۳۹۱)، (جدید مغانلو، ۱۳۹۲). در میان انواع شناخته شده سکونتگاه‌های ایلات ایران در سکونتگاه بیلاقی ایل سنگسر معروف به «گوت» (gut) ویژگی‌هایی خاص از نظر معماری و استقرار مشاهده می‌شود. یکی از مؤلفه‌های شاخص گوت این است که سیاه‌چادر آن که دستبافته‌ای از جنس موی بز است روی نوعی زیرسازی به نام گوت‌کمال از جنس مصالح بنایی قرار می‌گیرد. ساختار مادی گوت به دو بخش نرم (پوشش تیره‌رنگ گوت) و سخت (ستون‌های چوبی، دیوارها، تخت‌ها و سکوها) تقسیم می‌شود (چاووشی، رفیع‌فر، ۱۳۹۵، ۷۱). انواع سیاه‌چادرها عموماً بر سکویی تخت و تراز به نام تخت یا تختگاه مستقر می‌شوند. اما گوت‌ها بر بستری به نام «گوت‌کمال» (gut ke māl) استقرار می‌یابند که در عین قرارگیری در تختگاه دارای اختلاف ارتفاع در بخش‌های مختلف، سلسله‌مراتب درونی و تقسیمات فضایی است.

از مهم‌ترین قلمروهای زندگی کوچ‌نشینی در ایران، رشته‌کوه زاگرس است (مستوفی‌الممالکی، ۱۳۷۷: ۱۹۹). شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد زیرسازی یا دیواره‌سازی برای چادرهای عشایری از دوران کهن رواج داشته است برای نمونه کوچ‌نشینی در زاگرس مرکزی در دوره نوسنگی و به‌طور کامل در دوره مس‌سنگی (کلکولیک) رواج داشته است. از نمونه آثار کشف شده در کاوش‌های باستانی می‌توان به کاوش‌های انجام شده در تپه تولایی، تپه گوران، هلیلان، تاوه در اسلام‌آباد و تپه عبدالحسین در دشت خاوه اشاره کرد. (طلایی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۶) رج‌های متشکل از قلوه‌سنگ‌ها برای ساختن دیوارهای چادر، اجاق‌ها و آغل‌ها و یک مجموعه آثار سفالی که در روستاها یافت می‌شود، می‌تواند نشان از محوطه‌های چادرنشین باشد که در مکان باستانی دوره مفرغ دره سیمره (ایلام) و با بررسی استقرارهای فصلی (غیرمسکونی) این مدارک کشف شد (حقیقی و مظاهری، ۱۳۹۳: ۷۰).

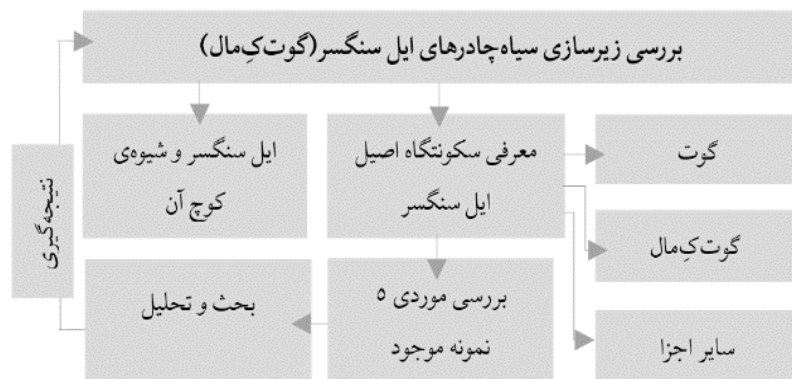
جدول ۱- بررسی پیشینه- پژوهش

نویسنده/ نویسندگان	عنوان مقاله/ کتاب	موضوع تحقیق
اعظمی سنگسری (۱۳۶۸)	ساختار خیل سنگسری، گوت و گوه	معرفی عناصر سکونتگاه‌های ییلاقی ایل سنگسری و بررسی ساختار گوت و معرفی اجزای تشکیل‌دهنده و جزئیات گوت (سیاه‌چادر)
شاه‌حسینی (۱۳۹۰)	ایل سنگسری	معرفی سکونتگاه ییلاقی و قشلاقی ایل سنگسری، بررسی ساختار و اجزای تشکیل‌دهنده گوت (سیاه‌چادر) و نحوه برپایی آن، معرفی و شناخت رفتارها و آداب‌ورسوم کوچ‌نشینان و کوچ در ایل سنگسری
چاووشی، رفیع‌فر (۱۳۹۵)	مطالعه مردم‌شناختی گوت: مسکن سنتی عشایر سنگسری در ییلاق	معرفی ساختار مادی و عناصر و جزئیات گوت (سیاه‌چادر) ایل سنگسری، فنون اجرایی و جزئیات گوت، آشنایی با فرهنگ مردم کوچنده سنگسری، تحلیل فرهنگی و زیست‌محیطی گوت

(منبع: نگارندگان)

در پژوهش‌های پیشین به بررسی سکونتگاه‌های بیلاقی و قشلاقی ایل سنگسری پرداخته‌اند که تمرکز پژوهش‌های مطرح شده بر گوت یا سیاه‌چادر و جزئیات اجرایی و نحوه برپایی آنها بوده است و زیرسازی سیاه‌چادرها (گوت‌کمال) را معرفی نموده‌اند که این مقاله برای اولین بار به‌طور ویژه به موضوع زیرسازی سیاه‌چادرهای ایل سنگسر (گوت‌کمال) می‌پردازد، که تاکنون به‌عنوان سنتی زنده تداوم داشته است. در منابع یافت شده درباره سیاه‌چادرهای ایل سنگسر به زیرسازی‌ها به‌عنوان موضوع اصلی توجه ن شده است. گوت‌کمال از مصالح بومی ساخته می‌شده است که پس از برچیدن سیاه‌چادر یا گوت در فصل سرما همچنان در بیلاق باقی می‌مانده است در نتیجه از منظر شاخص سازی نقطه استقرار ایل و مالکیت بر محدوده اهمیت دارد همچنین ساختار معماری آن تجسم‌یافته روابط عملکردی و به‌نوعی متضمن فرهنگ ایل سنگسر است. فراتر از این ممکن است بتوان آن را مرحله‌ای خاص از فرآیند تبدیل تدریجی سکونتگاه کوچ‌نشینی به یکجانشینی قلمداد کرد لذا به‌عنوان نمونه‌ای درخور توجه از منظر تئوری‌های مربوط به تاریخ سکونت بشر قابل توجه است.

تفکیک فضاهای داخلی گوت از یک‌سو در زیرسازی‌ها با اختلاف ارتفاع و در ارتفاع انسانی با دیوارک‌ها و از سوی دیگر با پرده‌هایی که از چادر آویزان شده‌اند و نقش دیوار جداکننده را دارند، انجام می‌شود. انواع فضاهای ایجاد شده (اعم از کاربردی، سکونتی و حرکتی) همگی در زیر سیاه‌چادری قرار می‌گیرند که به‌وسیله ستون‌های چوبی بر روی زیرسازی قرار گرفته است. با توجه به قرارگیری فضاهایی با کاربری‌های متفاوت در زیر یک چادر، اکثر نیازها در همان چادر برطرف می‌شود و به‌راحتی فضای درون از بیرون تفکیک می‌شود. لازم به ذکر است که فنون بافت و برپایی گوت (سیاه‌چادر ایل سنگسری) هم‌زمان با برگزاری جشنواره ملی ایل سنگسر در آبان ماه ۱۳۹۸، در فهرست ملی میراث فرهنگی ناملموس با شماره ۲۰۱۱ به ثبت رسید.



نمودار ۱- نمودار گردش کار پژوهش

روش پژوهش

روش تحقیق در این مقاله به صورت پژوهش موردی است که شیوه گردآوری اطلاعات با مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای صورت گرفته است و نمونه‌های شناسایی شده در نهایت با یکدیگر در موضوعاتی چون فرم، ابعاد، مصالح و غیره مقایسه و تحلیل شده‌اند.

پرسش‌های مقاله:

- عوامل اصلی شکل‌گیری زیرسازی‌ها چیست؟
- بستر استقرار در شکل‌گیری زیرسازی‌ها چه نقشی دارد؟
- نمونه‌های جدید (ساخته شده پس از رواج مصالح و مناسبات جدید) چه تفاوت‌هایی با نمونه اصیل دارند؟

۲- ایل سنگسری و شیوه کوچ آن

سنگسر (مهدی‌شهر) منطقه‌ای است کوهستانی که از شمال سمنان تا پیش کوه‌های جنوبی البرز گسترده است که قلمرو سردسیری رمه‌گردانانی است که به «دامداران سنگسری» شهرت دارند. عشایر سنگسری از لحاظ الگوی کوچ و زیست در دسته

عشایر نیمه رمه‌گردان قرار می‌گیرند و دارای کوچ بهاره و پاییزه‌اند یعنی نیمه‌شبانانی هستند که دارای زندگی دوگانه‌اند و نیمی از سال را در شهر و نیمه دیگر را در مرکز عشایری خود (شهر سنگسر (مهدی‌شهر)) به سر می‌برند. دامداران ایل سنگسر یک ایل شهری - شبانی‌اند که خانواده‌هایشان در اواخر شهریور تا اواسط خرداد در شهر سنگسر (مهدی‌شهر) سکونت دارند که به تعبیری فصول سرد سال را در خانه‌های ثابت خود در شهر می‌گذرانند و در فصول گرم سال (از اواسط خرداد تا اواخر شهریور) به‌منظور رهایی از کمبودها و مشکلات قشلاق به بیلاقات خود که در مناطق خنک و خوش آب‌وهواست کوچ می‌کنند (شاه‌حسینی، ۱۳۹۰، اعظمی سنگسری، ۱۳۶۸) و این شیوه زندگی تاکنون ادامه دارد. در فصل قشلاق زنان و فرزندان ایل به سنگسر بازمی‌گردند و چوپانان به همراه دام‌ها به مناطق قشلاقی کوچ می‌کنند. چراگاه‌های دامداران سنگسری به سه قسمت تقسیم شده: چراگاه‌های قشلاقی، بیلاقی و میان‌بند. (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۶۸، ۶۴-۶۵) موضوع پژوهش این مقاله (گوت‌کمال) در بخش بیلاق واقع است.



عکس ۱- مهاجرت طولانی ایلات سنگسر. منبع: دوپلانول، ۱۳۵۸

از نظر پژوهشگران، ایل سنگسر به لحاظ برخی ویژگی‌ها در میان ایلات ایران و جهان برجسته و شاخص است، از آن جمله: داشتن طولانی‌ترین مهاجرت فصلی در جهان (هورکاد، ۱۳۶۲، ۱۳۸) (عکس شماره ۱)، نژاد و زبان ایرانی کهن (شاه‌حسینی، ۱۳۹۰، ۳۳)، (اعظمی: ۱۳۴۷)، (اعظمی، ۱۳۴۹)، گاه نمای ویژه ایل سنگسر (اعظمی، ۱۳۴۷)، ساختار غنی اجتماعی-اقتصادی (شاه‌حسینی، ۱۳۹۰، ۷۷-۷۸) و تنوع بالای فراورده‌های لبنی (شاه‌حسینی، ۱۳۹۰، ۱۴۱). از نظر قلمرو مکانی، پژوهشگران و مورخان به دامنه وسیع حضور ایل سنگسر از بیلاقات البرز مرکزی و دشت لار تا قشلاق کویر لوت و مرکزی اشاره دارند^۱ (دوپلانول، ۱۳۵۷، ۷۹-۸۰).

۳- معرفی سکونتگاه بیلاقی ایل سنگسری (گوت و گوت کمال)

ابعاد سکونتگاه‌های ایل سنگسری از دیرباز مورد توجه مورخان و پژوهشگران بوده است.^۲ در اصطلاح محلی به بیلاقات هر طایفه از ایل سنگسر خیل (xil) گفته می‌شود.

۱- از تنگه سرانها تا گورسفید، آبادی و قریه در بین راه نیست در فصولی که هوا مقتضی است چادر نشین‌ها و گوسفندداران سمنانی و سنگسری در حوالی راه چادر می‌زنند. (صنیع‌الدوله، ۱۳۶۲، ص ۳۴) برنارد هورکاد، از سنگسری‌ها به‌عنوان یک ایل شهری-شبهانی نام می‌برد و آنان را توانگرترین و نیرومندترین دامداران ناحیه البرز مرکزی و شرقی دانسته است. (هورکاد، ۱۳۶۲، ۱۳۸-۱۳۶) سنگسری‌ها با چند ده هزار دام که در سراسر منطقه لاریجان و پلور پراکنده‌اند متناسب به محلی به نام سنگسر واقع در شمال سمنان هستند که اقامتگاه زمستانی خانواده‌ها است. خط سیر رمه‌ها و شبانان کاملاً متفاوت است. فرود نیمه‌شبانان از ارتفاعات کوهستانی دیرتر از اعضای خانواده آنها آغاز می‌گردد. خود نیمه‌شبانان در نخستین نیمه اکتبر (اوایل مهر) به‌جانب کوهپایه‌ها شروع به حرکت می‌کنند درحالی‌که افراد خانواده آنها در نیمه دوم سپتامبر (اواخر شهریور) به این کار دست‌زده‌اند. مسافتی را که گله‌ها برای اقامت زمستانی طی می‌کنند معمولاً بسیار طولانی و تا منطقه طبس، بیرجند و کویر لوت ادامه می‌یابد. نیمه‌شبانان تقریباً ۴ ماه از سال را در این مناطق رحل اقامت می‌کنند (دوپلانول، ۱۳۵۷، ۷۹-۸۰).

۲- برنارد هورکاد در تحقیقات خود در دره لار تهران درباره اردوگاه تابستانه عشایر سنگسری می‌نویسد: یک‌صد چادر آنان در شمال دره لار در همسایگی پلور استقرار یافته است. اردوی سنگسری، به لحاظ وسعت و تجمل، از شکوه و جلوه خاصی برخوردار است. سیاه‌چادرهای آنها با دیگر کوچ‌نشینان ناحیه، آشکارا تفاوت دارد. درازای این چادرها به ۱۵ تا ۲۰ متر و پهنای آن به ۷ تا ۱۰ متر می‌رسد و بلندای آن چیزی میان ۴ تا ۵ متر است. این مسکن پیچیده از نوارهایی ترکیب یافته که سراسر نمای چادر را دربر می‌گیرد، بر سه ردیف دیرک تکیه داده و فاقد منفذ است (هورکاد، ۱۳۸۸، ۱۹۸).

در هر خیل برای هر یک از خانواده‌های آن طایفه یک یا چند خیل مال (xil māl) شکل می‌گیرد. در خیل مال عناصر متعددی (مانند گوت، گوت کمال، کِکِه (kekke) (ساختمان‌های کوچک با مصالح بنایی)، بره (Bare) (محل شیردوشی دام)، اجاق‌ها و تنورهای فضای باز) با قواعد مشخصی در نزدیکی هم قرار گرفته‌اند و این عناصر در نزدیکی منابع آب و در میانه چراگاه قرار گرفته‌اند. (عکس ۲).



عکس ۲- طرح شماتیک از موقعیت قرارگیری عناصر مختلف در

منطقه. منبع: نگارندگان

ساختار سنتی سکونتگاه بیلاقی ایل سنگسری به دو بخش تقسیم می‌شود:

۳-۱- گوت: ساختار سیاه‌چادر یا گوت ایل سنگسری از موی بز است. مردان

ایل، در اواخر بهار و اوایل تابستان از سال را اختصاص می‌دهند به نظافت دام که شامل پشم‌چینی و شستشوی دام است و زنان نیز موی بز را طی مراحل مشخص آماده تولید

برجسته‌ترین قبیله (در دره لار) سنگسری‌ها هستند. این‌ها در تمام قسمت لار با صد چادر بزرگ‌تر و مجهزتر از بقیه چادرنشینان البرز مرکزی پراکنده‌اند. چادرها تا ۲۰ متر درازا و ۷ تا ۱۰ متر پهنا و ارتفاعی تا ۵ متر بالاتر دارند سقف را معمولاً سه میله نگه می‌دارد. آنان زمستان را در سنگسر (در نزدیکی سمنان) می‌گذرانند (گراتسل و کوستکا، ۱۳۸۴، ۱۴۹).

گوت کمال، رئیسی نافچی و همکاران | ۲۶۳

و بافت سیاه چادر می‌کنند. امروزه در برخی بیلاقات به تدریج چادر برزنتی جای سیاه چادر را گرفته است.^۱ (عکس ۳)



عکس ۳- تصویری از گوت ایل سنگسری. بیلاق جباری، (منبع: نگارندگان)

۲-۳- گوت کمال: مکان برپا کردن هر سیاه چادر را گویند.

گوت کمال در بردارنده هموارسازی و زیرسازی سیاه چادر با مصالح بنایی است که تعریف کننده حدود فضا است (عکس ۴) و موقعیت پوشش خارجی سیاه چادر (دستبافته، نرم) را مشخص می‌کند. بعلاوه در اغلب خیل‌ها و در کنار چادرها، سکونتگاه‌هایی از سنگ و گل و مصالح مقاوم‌تر با سقف تیرپوش بنا شده که در اصطلاح محلی «کِکَه» گفته می‌شود و عملکردهایی نظیر انبار و مهمانخانه و پناهگاه و... را دارد که امروزه این‌گونه ساختمان‌ها با مصالح جدید ساخته می‌شوند. نمونه اصیل

۱- سیاه چادر طرح عملی که قرن‌هاست کوچندگان را در پناه خود حفظ می‌کند و نشان از امکان‌سنجی و واقع‌نگری غیرقابل‌انکار عشایر دارد امروزه جای خود را به چادرهای برزنتی می‌دهد (پاپ زن و افشار زاده، ۱۳۹۰، ۴۲)

گوت کمال توسط پژوهشگر برجسته اهل سنگسر، آقای اعظمی ترسیم شده است (عکس ۱۰). امروزه بندرت اثری از چنین گوت کمال بزرگی می‌توان یافت^۱. ویژگی مهم این سند توصیف تمام اجزای سکونتگاه بیلاقی سنگسری در شکل کامل آن است. لذا ابتدا این اجزا مطابق سند فوق معرفی می‌شود:



عکس ۴- تصویری از گوت کمال یا زیرسازی ایل سنگسری بدون گوت. بیلاق جباری.

منبع: نگارندگان

- جلوکارگه یا پرون کارگه (Pron kârge): این فضا اختصاص دارد به مردان و فرزندان ذکور خانواده و دارای یک یا دو تخت به نام‌های (مَس تخت (Mas taxt) (تخت بزرگ) و کَس تختو (Kas taxto) (تخت کوچک)) است و به نسبت فضاهای دیگر ابعاد بیشتری را به خود اختصاص داده و نیز مکانی برای پذیرایی مهمان‌ها است و به محض

۱- فضای درونی گوت، دارای معماری ویژه‌ای است مساحت گوت سنگسری معمولاً بین ۱۵۰-۸۰ مترمربع است و همچنین گوت‌های بزرگی به مساحت ۲۰۰ مترمربع برپا می‌شود که ۱۶۵ مترمربع زیربنای مفید دارد. (۱) جلوکارگه (پرون کارگه) ۶۰ مترمربع (تخت بزرگ ۳۶ مترمربع، تخت کوچک ۴ مترمربع) ۲) میون کارگه ۵۰ مترمربع (۳) پش کارگه ۲۵ مترمربع (۴) مشک‌ژار (محل قرار دادن مشک) (maške žār) ۲۵ متر (۵) سرشورنگا ۵ مترمربع (شاه‌حسینی، ۱۳۹۰، ۱۹۸-۱۹۱).

ورود از درگاه اصلی گوت، وارد این فضا می‌شویم و می‌توان گفت تقریباً فضایی نیمه عمومی در ابتدای سیاه‌چادر ایل سنگسری است. در این فضا اجاقی تعبیه شده است که برای درست کردن چای یا کباب برای مهمانان است. همچنین در جلوکارگه با همان مصالح بنایی صندوقچه‌هایی برای چیدمان وسایل زندگی ساخته می‌شود که دیوارک آن از داخل فضا دارای تزیینات گچ‌بری و نقاشی است. (عکس ۵ و ۶)



عکس ۵- تصویری از جلوکارگه سیاه‌چادر ایل سنگسری
منبع: نگارندگان



تصویر ۶- دسته‌بندی زیرسازی‌ها بر اساس فرم. منبع: نگارندگان

گفته شده در مکان‌هایی که خیل‌مال در نزدیکی چشمه آب بوده، جوی آب باریکی را به درون پرون‌کارگه می‌بردند که بتوانند در آنجا آبنمایی زیبا ایجاد کنند که نشانه‌ا‌هتمام به زیباسازی این فضا است.

با توجه به اینکه این فضا محل رفت‌وآمد مهمانان و دادوستد با مراجعان است می‌توان آن را فضایی نیمه عمومی نامید که هم‌زمان در آن مردان به وقایع و تردهای پیرامون اشراف دارند.



عکس ۷- تصویری از سکویازی در سیاه‌چادر ایل سنگسری، منبع: نگارندگان

- میون کارگه (meyun karge): این فضا نشیمن اصلی خانواده است و عموماً اختصاص به زنان و دختران دارد. دارای سه نوع تخت در اندازه‌های مختلف است که نسبت به تخت‌ها و دیوارهای جلوکارگه کوتاه‌ترند و ساده‌تر. روی تخت‌ها را نیز با سنگریزه مفروش می‌کنند و در پایین تخت اجاق‌هایی برجسته‌تر از سطح زمین

می‌سازند برای خوراک‌پزی و تولید لبنیات. با توجه به کاربری‌هایش می‌توان آن را فضایی نیمه‌خصوصی نامید. (عکس ۸)



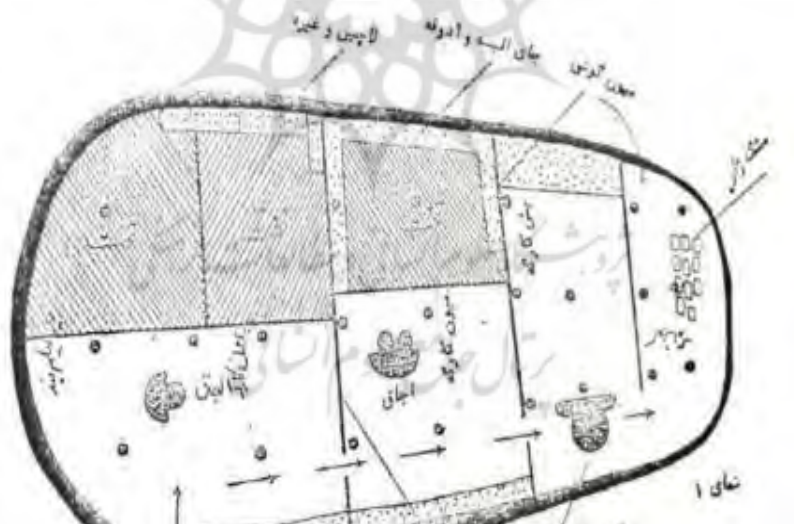
عکس ۸- تصویری از میون کارگه سیاه‌چادر ایل سنگسری، منبع: نگارندگان

- پتس کارگه ((pas karge): این فضا فائد ارایش مهم است و در آن تخته‌سنگ‌هایی به‌عنوان سکو وجود دارد که جای مشکها است. لذا به آن مشکه‌ژار نیز می‌گویند. البته بخشی از این فضا اختصاص به سرشورنگا (Saršurengā) (فضایی برای استحمام) دارد. با توجه به کاربری‌های این فضا می‌توان آن را فضایی خصوصی دانست. (عکس ۹)



عکس ۹- تصویری از پیش‌کارگه سیاه‌چادر ایل سنگسری، منبع: نگارندگان

تمام فضاها با راهرویی به یکدیگر مرتبط می‌شوند و این راهرو از در ورودی چادر تا انتهای آن ادامه دارد و در قسمت جلوی تخت‌ها واقع است. (عکس ۱۰).



عکس ۱۰- زیرسازی سیاه‌چادر ایل سنگسری. (اعظمی، ۱۳۶۸)

۳-۳- سایر اجزای گوت و گوت کمال (تخت، جداکننده‌ها و مبلمان معماری)

• **تخت:** تراز کردن و بالا آوردن کف فضاهای زیستی در سیاه‌چادر عشایر مختلف ایران مرسوم است اما در گوت کمال ایل سنگسر تمام سطح زیر سیاه‌چادر سکو سازی نمی‌شود. بلکه تنها قسمت‌هایی که فضای سکون محسوب می‌شوند و به اصطلاح تخت نامیده می‌شوند تراز شده و از کف زمین طبیعی حدود نیم متر بالا آورده می‌شود. تخت‌ها را می‌توان نماد اتاق در معماری دانست. تخت سازی در زیر سیاه‌چادرها سبب ایجاد اختلاف ارتفاع برای تفکیک فضاها و ایجاد فضای جدید و ایجاد امنیت و حفاظت بیشتر از ورود موجودات خزننده و نیز حفاظت از اشیا و مفروش‌ها از رطوبت ناشی از خاک یا رواناب بارندگی می‌شود.

• **جداکننده‌های خارجی و داخلی:** سیاه‌چادرها به علت رنگ تیره خود گرما را به سرعت جذب و بازتاب می‌دهد و هوای مطلوب را از قسمت پایینی چادر به داخل می‌آورد. در مناطق کوهپایه‌ای در طول روز هوای خنک و مطبوع شرایط زندگی عشایر را آسان می‌کند اما در طول شب احتمال سرد شدن هوا بسیار زیاد است، که با توجه به نوع و ضخامت این چادرها، در برابر سرما نیز مقاوم هستند اما نفوذ هوای سرد از پایین چادر همچنان وجود دارد که دیوارهای خارجی مانع نفوذ آن می‌شود. به علاوه این دیوارها به عنوان تکیه‌گاه در تخت‌ها و تعریف‌کننده فضای داخلی گوت اهمیت دارد. گوداگرد گوت و فواصل میخ‌های نگهدارنده چادر، بوته‌های خاردار (عموماً از گیاه گون) می‌گذارند که مانع ورود خزندگان و جانوران کوچک نیز می‌گردد.

دیوارهای جداکننده داخلی و خارجی همگی کوتاه‌تر از قامت انسان است زیرا کوچ‌نشینان تنها ۴ ماه از سال را در بیلاق می‌گذرانند و از یک خیل مال ممکن است تنها چند بار استفاده نمایند و دیگر اینکه در اثر کوچ و برچیده شدن سیاه‌چادرها، زیرسازی‌ها در معرض آسیب‌های طبیعی قرار می‌گیرند. لذا اگر این سازه‌های زیر بنایی

دارای دیوارهای بلند باشند، به لحاظ اقتصادی و زمانی مقرون به صرفه نیست. اما هر ساله با شروع دوره بیلاقی زیرسازی‌ها به راحتی مرمت می‌شود.

الف) جداکننده‌های خارجی: تمامی فضاها را دیواری که از طرفین برگافه (Bargāfe) (ورودی سیاه‌چادر)، شروع می‌شود و تقریباً به پهنای چهار انگشت و بلندای نیم تا یک متر است، احاطه کرده است با توجه به ابعاد و اندازه‌های اجرا شده می‌توان به راحتی دریافت که از ویژگی مردمواری برخوردار است و تناسب میان ابعاد سازه با اندام‌های انسانی و رفع نیازهای انسانی در آن به خوبی رعایت شده است.

ب) جداکننده‌های داخلی: تمامی فضاهای ذکر شده به هم متصل‌اند که در بین آنها دیوارهایی با ارتفاع کوتاه به نام دارزین (Dārzīn) سبب تفکیک این فضاها از یکدیگر شده‌اند. در بالای دیوارهای کوتاه داخلی پرده‌هایی نصب می‌شود که حکم دیوارهای غیر باربر جداکننده را دارند و نصب آنها به راحتی قابل انجام است. جنس این پرده‌ها از نخ یا ابریشم است که با چنگه‌های آهنی به گوت متصل می‌شود و میون‌گوتی (Meyun guti) نام دارد و سبب صرفه‌جویی در مصالح و زمان می‌شود.

• **مبلمان معماری:** کاربری اصلی سیاه‌چادرها، فضایی اقامتی برای کوچروها و فضایی کارگاهی برای تولید محصولات لبنی آنها است لذا انواعی از مبلمان ثابت (معماری) مانند اجاق در درون و بیرون آن ساخته می‌شود. اجاق که به اصطلاح محلی کل (kal) گفته می‌شود برای پخت‌وپز و تولید محصولات لبنی استفاده می‌شود. همچنین فضاهایی در کناره‌ها برای قرار دادن لحاف و یا سایر وسایل ساخته می‌شود که به لاجین (Lācin) معروف هستند. در نهایت مبلمان نرم (مانند پستی، فرش، قالیچه، کمه، (Lame) (قالیچه نمدی)، لحاف) به عنوان اثاثیه به سیاه‌چادر آورده می‌شود و زندگی برپا می‌شود.

جدول ۲- معرفی نمونه گوت کمال‌های بررسی شده. منبع: نگارندگان

نمونه	مکان	موقعیت جغرافیایی	مالک	مساحت تقریبی گوت که مال
نمونه ۱	سمنان/مهدی شهر (سنگسر) شهمیرزاد	35° 48' 12.58" 53° 18' 48.52"	جباری	۱۰۸ مترمربع
نمونه ۲	سمنان/مهدی شهر / آسرون	35° 51' 27.67" 53° 20' 15.75"	پلنگی	۴۵ مترمربع
نمونه ۳	تهران/ فیروزکوه / لاسم	35° 47' 50.73" 52° 16' 14.38"	عبدالحسینی	۹۶ مترمربع
نمونه ۴	تهران/ فیروزکوه / لاسم	35° 47' 49.99" 52° 16' 15.35"	عبدالحسینی	۷۷ مترمربع
نمونه ۵	تهران/ سرانزا/ مهن	35° 40' 41.01" 52° 58' 04.49"	ساقیان	۱۶۲ مترمربع

۴- بررسی موردی نمونه‌های گوت کمال

در این پژوهش محدوده بیلاقات ایل سنگسر در شمال شهمیرزاد تا لاسم در پاییز ۱۳۹۷ پیمایش شد و ۵ نمونه از سیاه‌چادرها، در مناطق مختلف محدوده ایل سنگسری، شناسایی و از زیرسازی آن‌ها برداشت‌هایی انجام شد. در این شناسایی حدود ۱۰ نمونه یافت شد که پنج نمونه به علت فرسودگی زیاد و یا نابودی کامل از موضوع بررسی خارج شدند. همچنین نمونه شماره ۵ با تکیه بر اسناد، بازترسیم شد (عکس ۱۱ و جدول ۲). لازم به ذکر است به علت شرایط اقلیمی خاص منطقه (بارش و یخزدگی) در صورتی که گوت کمال چند سال متروک بماند، آثار آن به سرعت محو می‌شود. در هر نمونه، موقعیت، تصاویر، پلان و عکس، اجزای فضایی، مصالح و دسترسی مورد بررسی قرار گرفت.



عکس ۱۱- موقعیت قرارگیری نمونه سیاه‌چادرهای بررسی شده.

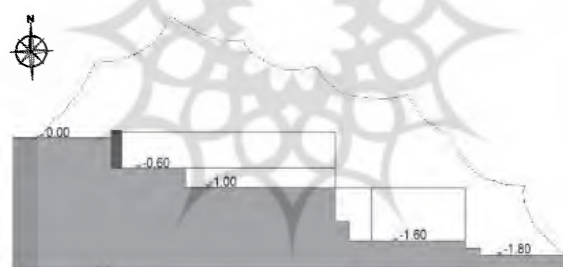
منبع: google earth

۴-۱- گوت کمال نمونه ۱

در استان سمنان، شهرستان مهدی‌شهر (سنگسر) و در بیلاقات خوش آب‌وهوای کاهش شه‌میرزاد قرار دارد. این بیلاق در دامنه کوه در کنار جاده کوهستانی شه‌میرزاد به چاشم قرار دارد. علاوه بر سیاه‌چادر، تعدادی ککه یا خانه‌های کوچک بیلاقی نیز در کنار آن وجود دارد. در پایین‌دست زمین‌های کشاورزی قرار دارند و نیز در پیرامون گوت کمال تعدادی درخت بید وجود دارد که عشایر برای آویزان کردن محصولات لبنی ریخته شده در پوست و کندن پوست گوسفندان ذبح شده استفاده می‌کنند. در این منطقه اقلیم کوهستانی است و این استقرارگاه در شیب دامنه قرار دارد و از شیار سیل‌خیز فاصله دارد اجاق‌ها در خارج از فضای گوت کمال و در پیرامون آن ساخته شده‌اند (عکس ۱۲ تا ۱۴).



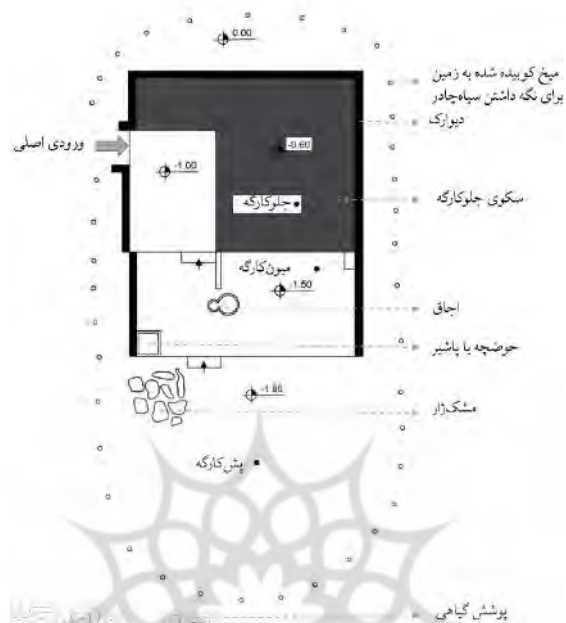
عکس ۱۲- نمونه شماره ۱. منبع: نگارندگان (پاییز ۱۳۹۷)



عکس ۱۴- برش گوت کمال شماره ۱ کاهش شه میرزاد. منبع:

نگارندگان

پرتال جامع علوم انسانی



عکس ۱۳- گوت کمال موجود در منطقه شهیرزاد (کاهش). منبع: نگارندگان

- جلوکارگه: ابعاد این بخش در حدود ۳۰ متر بوده و تنها یک سکوی پیوسته دارد و در این بخش اجاق وجود ندارد و در تراز ۰,۶۰- از تراز بالایی خود قرار دارد.
- میون کارگه: این فضا به ابعاد تقریبی ۲۰ متر در تراز ۱,۶۰- است و یک اجاق در بخش میانه و یک شیر آب در گوشه‌ای از آن قرار دارند.
- پش کارگه: انتهای این بخش برخلاف دو فضای دیگر، منحنی بوده که به نظر می‌رسد از فرم سیاه‌چادر پیروی کرده است و دارای کشیدگی حدود ۷ متر است که تقریباً نیمی از فضای سیاه‌چادر متعلق به این بخش است و نسبت به تراز ۰,۰۰، در تراز ۱,۸۰- قرار دارد.

در این سیاه‌چادر هر سه حریم نیمه عمومی، نیمه خصوصی و خصوصی وجود دارد. با توجه به ابعاد وسیع پیش‌کارگه و میون‌کارگه و تعداد زیاد اجاق در مجاور و سیاه‌چادر به نظر می‌رسد تولید لبنیات و محصولات دامی در این سیاه‌چادر به فراوانی انجام شده و با توجه به وجود خانه‌هایی در اطراف این سیاه‌چادر، به نظر می‌رسد کاربرد اقامتی آن کم‌رنگ‌تر از کاربرد تولیدی آن بوده است و می‌توان کاربری غالب آن را تولیدی در نظر گرفت.

• **استقرار و بستر گوت:** این زیرسازی به علت قرارگیری در شیب دامنه کوه، دارای اختلاف ارتفاع در فضاهای آن است که به وسیله پله‌هایی به یکدیگر ارتباط پیدا می‌کنند.

• **فرم:** این زیرسازی در بخش شمالی به صورت گوشه‌دار و انتهای آن فاقد مرز با مصالح بنایی است.

• **دسترسی:** ورودی آن از سمت غرب و از مقابل جلوکارگه است و جهت کشیدگی آن از شمال به جنوب است. در قسمت جلوکارگه راهرویی با ایجاد اختلاف ارتفاع ایجاد شده که فضای جلوکارگه را به میون‌کارگه متصل می‌کند و ارتباط میون‌کارگه با پیش‌کارگه به وسیله پله برقرار می‌گردد.

• **مصالح:** مصالح به‌کاربرده شده در ساخت دیوارها: سنگ، بلوک سیمانی، ملات گچ‌و‌خاک و ماسه سیمان است. که عمده آن با سنگ و ملات گچ‌و‌خاک ساخته شده است.

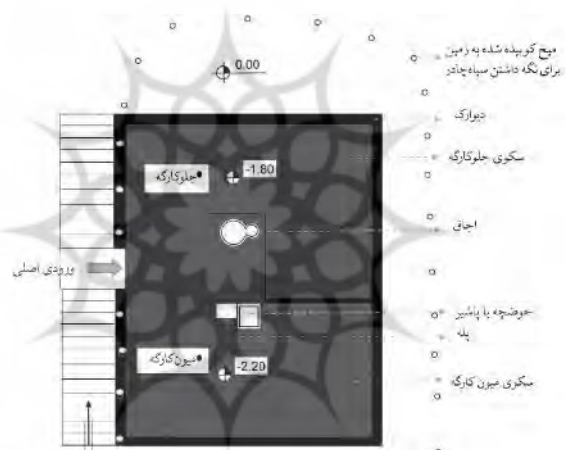
۲-۴- گوت کمال نمونه شماره ۲

در استان سمنان، شهرستان مهدی‌شهر (سنگسر) و ییلاق آسرون قرار دارد. این سیاه‌چادر در دامنه کوه و در میان تعداد زیادی از خانه‌های نوساز ییلاقی شکل گرفته است که این خانه‌ها در دهه‌های اخیر جای سیاه‌چادرها را در این منطقه گرفته‌اند. در

پیرامون گوت‌کمال درخت‌های متفاوتی کاشته شده و در فواصلی از آن و در پیرامون خانه‌ها، باغ‌هایی شکل گرفته است. اقلیم این منطقه کوهستانی بوده و این استقرارگاه را در شیب دامنه و دور از شیار سیل‌خیز ساخته‌اند. دورتادور این گوت‌کمال جز بخش ورودی با دیواری کوتاه احاطه شده است. به علت وجود شیب تند در این بخش، در بخش انتهایی سیاه‌چادر دیوار بلندی ساخته‌اند و سعی شده تا اختلاف ارتفاع فضاهای مختلف به حداقل برسد. با توجه به اینکه در مجاور بخش ورودی این گوت‌کمال پله‌هایی برای دسترسی وجود دارد، به همین علت دیوار بخش ورودی بلندتر ساخته شده و به نظر می‌رسد برای جلوگیری از مسدود شدن پلکان در این بخش دستبافته سیاه‌چادر بر روی دیوار نصب می‌شود. ابعاد کلی گوت‌کمال، ۴۵ مترمربع به ابعاد ۷،۵×۶ متر است و شامل فضاهایی همچون جلوکارگه، میون‌کارگه است. (عکس ۱۵-۱۷).



عکس ۱۵- نمونه شماره دو، منبع: نگارندگان (پاییز ۱۳۹۷)



عکس ۱۶- گوت کمال موجود در منطقه شه میرزاد (آسرون). منبع: نگارندگان



عکس ۱۷- برش گوت کمال شماره دو، آسرون سنگسر. منبع: نگارندگان

- **جلوکارگه:** این فضا به صورت سکویی یکپارچه در تراز ۱،۸۰- است که در میانه آن اجاق قرار دارد و ابعاد آن در حدود ۲۶ متر است.
- **میون کارگه:** این فضا در تراز پایین تر از جلوکارگه قرار گرفته و در این بخش نیز اجاق وجود دارد و ابعاد آن در حدود ۱۹ متر است. نسبت به تراز ۰،۰۰، در تراز ۲،۲۰- قرار دارد. در این سیاه‌چادر صرفاً فضای نیمه عمومی و نیمه خصوصی وجود دارد. این فضا فاقد پیش‌کارگه بوده که فضایی مهم برای نگهداری محصولات است. ابعاد کلی این سیاه‌چادر نسبت به نمونه‌های دیگر کوچک بوده که یکی از دلایل آن، وجود خانه‌هایی است که در مجاورت این سیاه‌چادر قرار دارند و به نظر می‌رسد کاربری این سیاه‌چادر بیشتر اقامتی بوده است.
- **استقرار و بستر گوت:** این زیرسازی به علت قرارگیری در شیب زیاد، دارای اختلاف ارتفاع در فضاهای آن است که این فضاها با پله‌هایی به یکدیگر ارتباط پیدا می‌کنند.
- **فرم:** این زیرسازی به فرم مستطیل است.
- **دسترسی:** ورودی آن از سمت شمال غرب و از مقابل جلوکارگه است و جهت کشیدگی آن از شمال شرق به جنوب غرب است. در این نمونه راهرویی در داخل زیرسازی تعبیه شده و به علت شیب زیاد زمین پله‌هایی در مجاور ورودی قرار دارد که دسترسی به ورودی سیاه‌چادر و از طرف دیگر به خانه مجاور آن برقرار می‌کند. ارتباط جلوکارگه با میون کارگه توسط پله انجام می‌شود.
- **مصالح:** سنگ، بلوک سیمانی و موزاییک (در بخش‌هایی از کف‌سازی) و ملات ماسه سیمان و موزاییک برای کف‌سازی در بخش‌هایی از گوت‌کمال استفاده شده است.

۳-۴- گوت کمال نمونه ۳

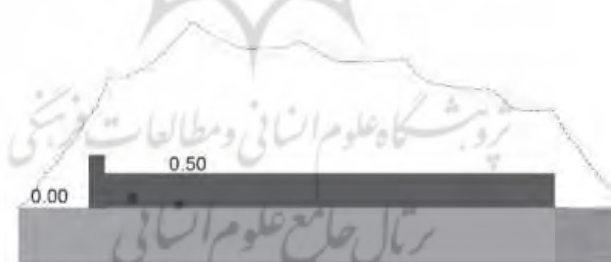
نمونه شماره ۳ و ۴ در استان تهران، شهرستان فیروزکوه و بیلاق لاسم قرار دارد. در بخش هموار دامنه کوه قرار دارد این منطقه کوهستانی بوده و فاقد پوشش گیاهی در پیرامون استقرارگاه است و نیز در بخش هموار پای کوه ولی با رعایت فاصله از شیپار سیل خیز ساخته شده است (عکس ۱۸- ۲۰). ابعاد آن ۱۲×۸ متر است و سکوه‌های آن در تراز ۰,۵۰ قرار دارد. پیرامون این گوت کمال تعدادی اتاقک (خانه‌های کوچک) و اجاق ساخته شده است.



عکس ۱۸- نمونه شماره ۳. منبع: نگارندگان (پاییز ۱۳۹۷)



عکس ۱۹- گوت کمال شماره ۴ موجود در منطقه فیروزکوه
(لاسم). منبع: نگارندگان



عکس ۲۰- برش گوت کمال شماره ۳. لاسم فیروزکوه منبع:
نگارندگان

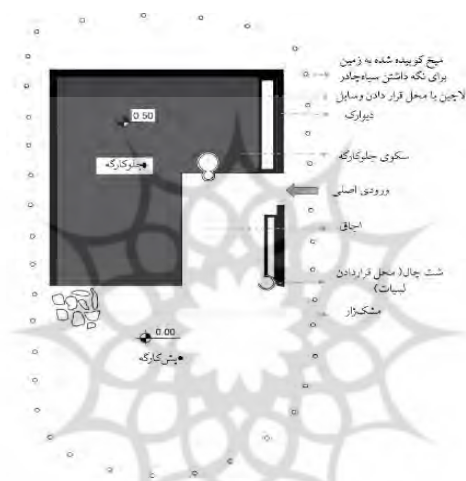
- **جلوکارگه:** در این فضا سکویی به صورت پیوسته است که در آن اجاق نیز تعبیه شده است. ابعاد این فضا ۴۰ متر است.
- **پش کارگه:** در این فضا اجاق‌هایی وجود دارد. ابعاد این فضا در حدود ۵۶ متر است. در این زیرسازی تنها فضای نیمه عمومی و خصوصی وجود دارد و فاقد فضای میون کارگه است. با توجه به ابعاد وسیع فضای پش کارگه به نظر می‌رسد در این سیاه‌چادر تولید و نگهداری محصولات لبنی به‌وفور انجام می‌شده است و تعدد اجاق‌های موجود در این سیاه‌چادر و اطراف آن به نظر می‌رسد کاربری تولیدی داشته است. و با توجه به وجود خانه‌هایی در اطراف این سیاه‌چادر به نظر می‌رسد کاربرد اقامتی آن کم‌رنگ‌تر از کاربرد تولیدی آن بوده است و می‌توان کاربری تولیدی را برای آن در نظر گرفت.
- **استقرار و بستر گوت:** این زیرسازی در قسمت پای کوه قرار دارد و در قسمت هموار دشت واقع شده است.
- **فرم:** این فضا در قسمت بالایی به صورت گوشه‌دار و در قسمت پایینی فاقد مرز است.
- **دسترسی:** ورودی آن از سمت جنوب‌غربی و از مقابل جلوکارگه شروع شده و از طریق راهرویی به پش کارگه می‌رسد و جهت کشیدگی آن از جنوب شرقی به شمال غربی است.
- **مصالح:** سنگ، ملات گچ و خاک

۴-۴- گوت کمال نمونه ۴

- **جلوکارگه:** این فضا به ابعاد حدود ۳۰ متر در تراز ۰,۳۵ و ۰,۲۵ قرار دارد و دارای دو سکو با ابعاد ۱۸ متر و ۶ متر است. (عکس ۲۱-۲۳)

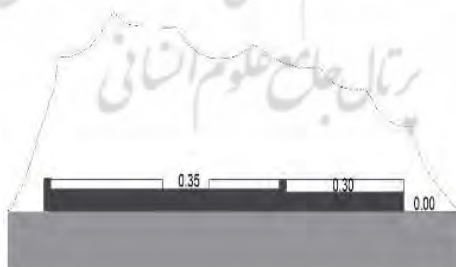


عکس ۲۱- نمونه شماره ۴. منبع: نگارندگان (پاییز ۱۳۹۷)



عکس ۲۲- گوت کمال شماره ۳ موجود در منطقه

فیروزکوه (لاسم). منبع: نگارندگان



عکس ۲۳- برش گوت کمال شماره ۴ موجود در منطقه

لاسم فیروزکوه. منبع: نگارندگان

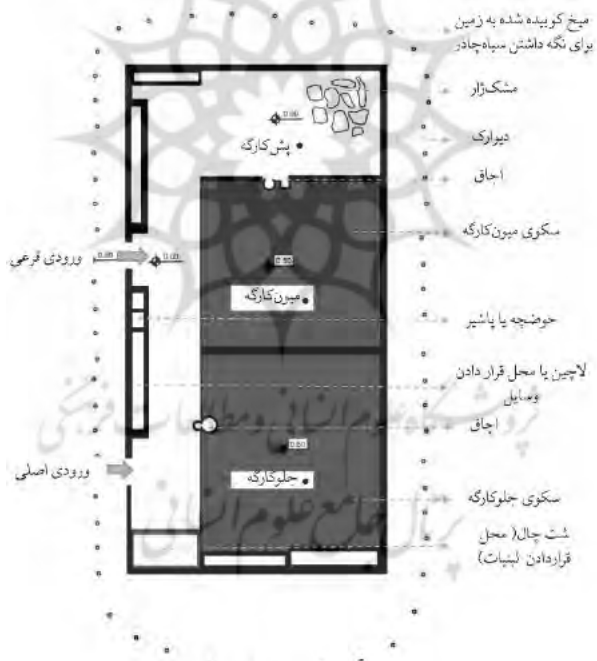
- **میون کارگه:** ابعاد این فضا در حدود ۱۱ متر بوده و دارای اجاق‌هایی نیز هست و در تراز ۰,۳۵ قرار دارد.
- **پش کارگه:** این فضا دارای به عمق ۴ متر در تراز ۰,۰۰ بوده و دارای اجاق است. دارای فضاهای نیمه عمومی، نیمه خصوصی و خصوصی است و با توجه به تعدد اجاق‌های موجود در این سیاه‌چادر و اطراف آن، به نظر می‌رسد کاربری تولیدی داشته و با توجه به وجود خانه‌هایی در اطراف این سیاه‌چادر به نظر می‌رسد کاربرد اقامتی آن کم‌رنگ‌تر از کاربرد تولیدی آن بوده است و می‌توان کاربری تولیدی را برای آن در نظر گرفت.
- **استقرار و بستر گوت:** این زیرسازی در قسمت پای کوه قرار دارد و در قسمت هموار دشت واقع شده است.
- **فرم:** این فضا در قسمت شرقی به صورت گوشه‌دار و در قسمت غربی فاقد مرز است.
- **دسترسی:** ورودی آن از سمت شمال و از مقابل جلوکارگه است و تا پش کارگه امتداد دارد و جهت کشیدگی آن از غرب به شرق است.
- **مصالح:** سنگ و ملات گچ و خاک است.

۴-۵- گوت کمال نمونه ۵

نمونه شماره ۵ در استان تهران، سرانزا، مهن قرار دارد. این نمونه با توجه به اینکه در طی سالیان طولانی، بلااستفاده مانده، آثار زیرسازی آن تخریب گردیده لذا اطلاعات به دست آمده با توجه به مصاحبه و مشاهده فیلم و عکس خانوادگی باقی مانده از گذشته تدوین شده است. ابعاد آن ۹*۱۸ متر است. در فضای پیرامون این سیاه‌چادر درخت و پوشش گیاهی متنوعی وجود دارد و نیز تعدادی اتاقک در پیرامون این گوت کمال وجود داشته است و این استقرارگاه در بخش هموار شده دامنه کوه واقع شده و از شیار سیل خیز فاصله دارد. (عکس ۲۴ تا ۲۷)

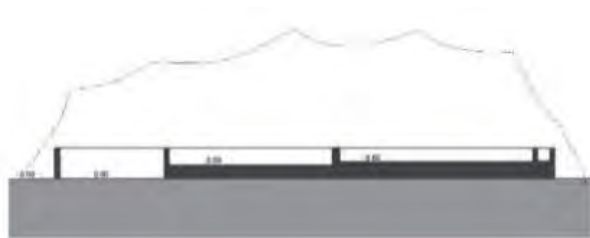


عکس ۲۴- نمونه شماره ۵. منبع: خانواده ساقیان (تابستان ۱۳۸۹)

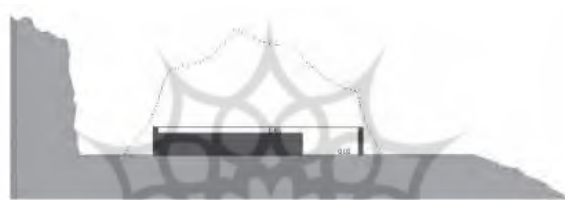


عکس ۲۵- گوت کمال شماره ۵ موجود در منطقه سرانزا (مهن).

منبع: نگارندگان



عکس ۲۶- برش طولی گوت کمال شماره ۵، مهن، سرانزا،
تهران، منبع: نگارندگان

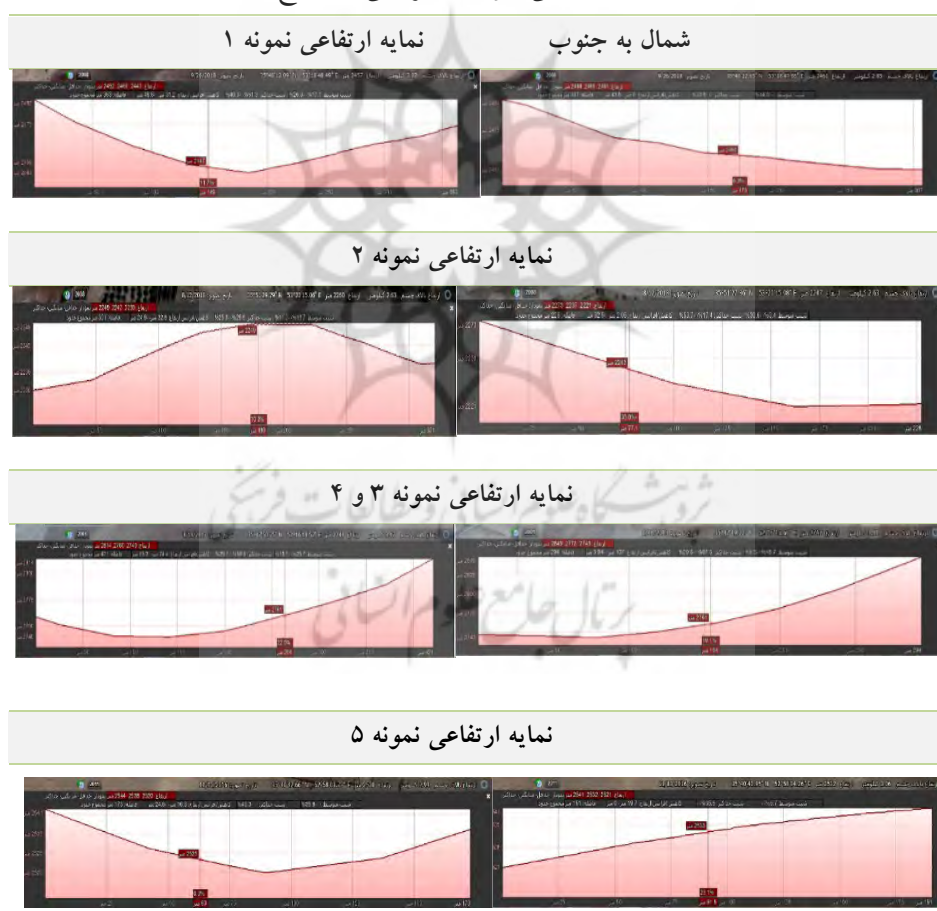


عکس ۲۷- برش عرضی گوت کمال شماره ۵، مهن، سرانزا،
تهران، منبع: نگارندگان

- **جلوکارگه:** این فضا دارای یک سکوی بزرگ به ابعاد ۵۶ متر است و اختلاف ارتفاع آن از کف در حدود ۶۰ سانتی متر است و دارای اجاق و فضاهایی برای قرار دادن وسایل است.
- **میون کارگه:** این فضا دارای یک سکو به ابعاد ۴۲ مترمربع و اختلاف ارتفاع ۵۰ سانتی متر از کف است و در آن اجاق‌هایی نیز وجود دارد.
- **پش کارگه:** ابعاد این فضا در حدود ۲۸ مترمربع بوده و در تراز ۰,۰۰ قرار دارد. این زیرسازی دارای فضاهای نیمه عمومی، نیمه خصوصی و خصوصی است و با توجه به تعدد اجاق‌های موجود در این سیاه‌چادر و اطراف آن، به نظر می‌رسد این سیاه‌چادر کاربری تولیدی - اقامتی داشته است.

- **استقرار و بستر گوت:** این زیرسازی در قسمتی از شیب دامنه که هموار شده، واقع شده است.
- **فرم:** این فضا به صورت مستطیل گوشه‌دار است.
- **دسترسی:** دارای دو ورودی از سمت شرق و از مقابل جلوکارگه و میون‌کارگه است که راهرو متصل به آن تا انتهای پش‌کارگه کشیده شده است و جهت کشیدگی آن از شمال به جنوب است.
- **مصالح:** سنگ و ملات گچ‌و‌خاک است.

جدول ۳- نمایه‌های ارتفاعی نمونه‌های بررسی شده. منبع: نگارندگان



۵- بحث و تحلیل

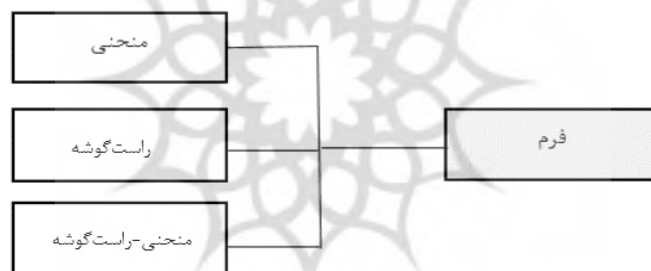
گوت کمال‌های برداشت شده در چهار بخش فرم، فضا، استقرار و کاربری بررسی شده و در جدول ۴ آورده شده است

جدول ۴- جدول بررسی نمونه‌های برداشت شده. منبع: نگارندگان

کاربری	استقرار		فضاها				فرم			زیرسازی‌ها		
	تولیدی	اقامتی	شیب‌دار		هموار	پش کارگه	مبون کارگه	جلو کارگه	ترکیبی		راست گوشه	منحنی
			تسطیح شده	پلکانی								
-	*	*	-	-	*	*	*	*	-	-	نمونه شماره ۱	
*	-	*	-	-	-	*	*	-	*	-	نمونه شماره ۲	
-	*	-	-	*	*	-	*	*	-	-	نمونه شماره ۳	
-	*	-	-	*	*	*	*	*	-	-	نمونه شماره ۴	
*	*	-	*	-	*	*	*	-	*	-	نمونه شماره ۵	
*	*	-	-	*	*	*	*	-	-	*	نمونه اولیه	

ابعاد: در نمونه‌های بررسی شده (جدید) تقلیل ابعاد و کاهش تعداد فضاها مشهود است. علت آن می‌تواند ساخت اتاقک‌هایی با مصالح بنایی باشد که در نمونه‌های اولیه این فضاها دائمی بندرت و بسیار کم ساخته می‌شدند در صورتی که در نمونه‌های جدید با توجه به اینکه در حال حاضر اکثر خانوارهای کوچ‌رو دارای ییلاقات ثابت هستند و هر ساله به همان منطقه کوچ می‌کنند، نیاز به سرپناه سبک و حمل‌پذیر کاهش یافته و با ساخت سرپناه دائمی، استفاده از سیاه‌چادر کم‌رنگ‌تر شده است.

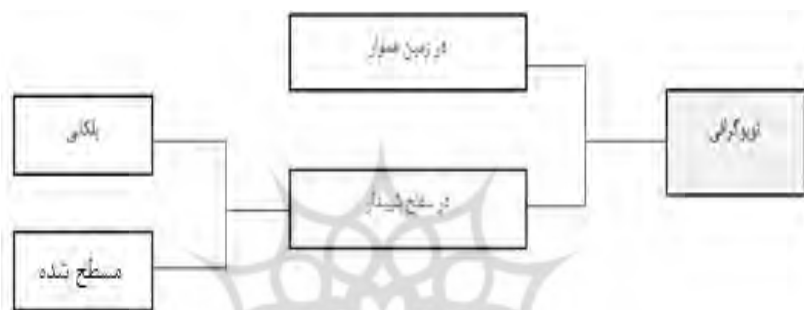
فرم: به علت ارزش بالای خود سیاه‌چادر، زیرسازی بر اساس چادر ساخته می‌شود و نه بالعکس. لذا شیوه برپا کردن چادر به این صورت است که ابتدا چادر بر روی زمین پهن شده، سپس با تیرهای چوبی برپا شده و بعد زیرسازی متناسب با سیاه‌چادر ساخته می‌شود. در گذشته این دیوارسازی‌ها دورتادور به فاصله کم از محل اتصال چادر به زمین ساخته می‌شد. با توجه به اینکه فرش اندازی در فضاهای راست‌گوشه آسان‌تر است، در زیرسازی نمونه‌های جدید فضاها به صورت گوشه‌دار و متناسب با ابعاد فرش ساخته می‌شوند. در مقایسه با نمونه اولیه به نظر می‌رسد به علت کاهش ابعاد کلی سیاه‌چادر، در صورت استفاده از دیواره‌های منحنی پرتی فضا بیشتر می‌شود که آگاهانه از این امر اجتناب شده است. (عکس ۲۸).



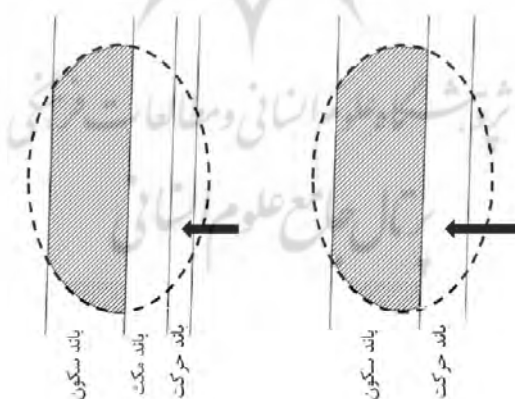
عکس ۲۸

• **مصالح:** استفاده از مصالحی همچون بلوک سیمانی، سنگ، و ملات گچ، سیمان در نمونه‌های برداشت شده کم‌وبیش مشاهده و گزارش گردید. به علت استفاده از وسایل حمل‌ونقل، امکان جابه‌جایی بسیاری از تجهیزات فراهم شده است درحالی‌که در گذشته استفاده از مصالح بومی توجیه داشته است. لذا برای تسریع ساخت از مصالحی مانند بلوک در برخی از قسمت‌ها استفاده شده است یا برای دوام بیشتر در برابر رطوبت و بارش ملات ماسه سیمان را در برخی نقاط به کار گرفته‌اند.

- منطق استقرار: تمامی نمونه‌ها در نزدیکی منابع آب و با حفظ فاصله از شیارهای سیل‌خیز ساخته شده‌اند و نسبت به توپوگرافی زمین به دو بخش (۱) استقرار در زمین هموار و (۲) استقرار در زمین شیب‌دار با زیرسازی پلکانی یا زیرسازی تسطیح شده (با هموار کردن یکپارچه بخشی از سطوح شیب‌دار) تقسیم می‌شوند. (جدول ۳ و عکس ۲۹)



عکس ۲۹- دسته‌بندی زیرسازی‌ها بر اساس توپوگرافی منبع: نگارندگان

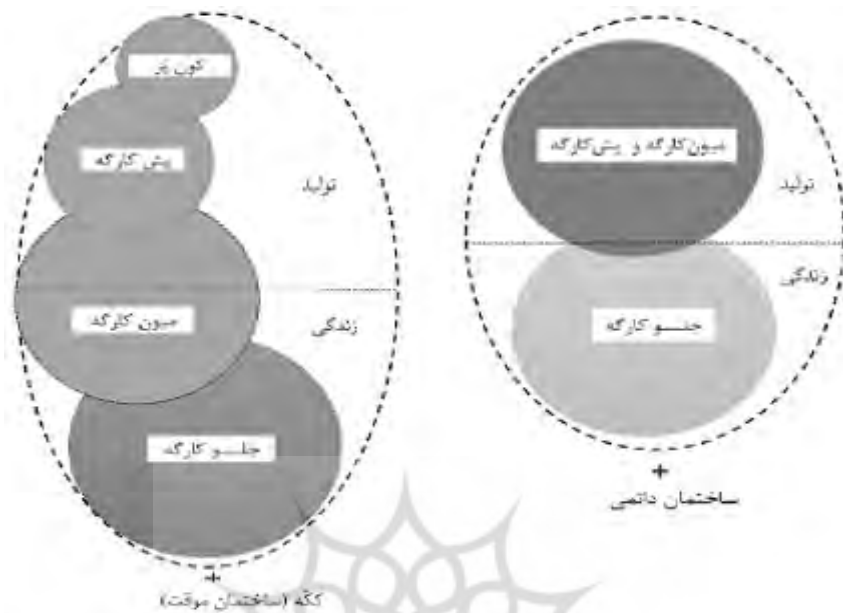


عکس ۳۰- منطق ورود و حرکت در نمونه‌های جدید (راست) و نمونه اولیه (چپ)، منبع:

نگارندگان

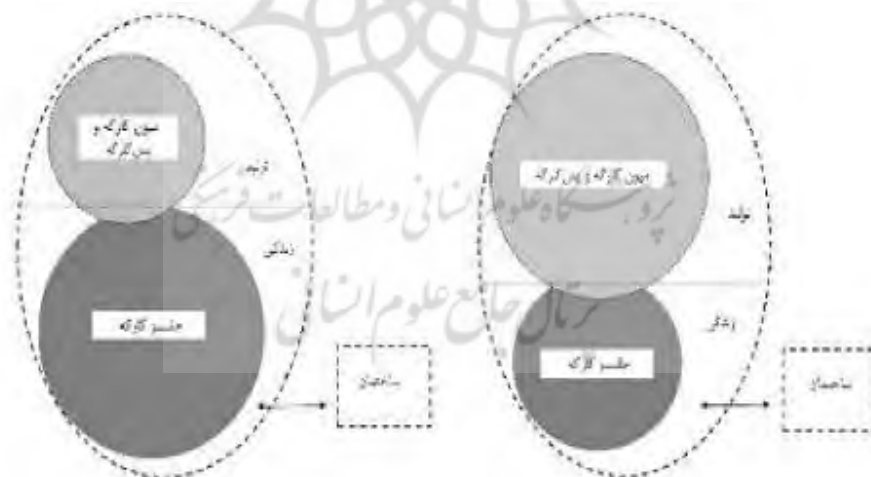
• **منطق ورودی:** ورودی از جانب بوده چرا که طول چادر برای استقرار فضاهای سکون استفاده شده و فضاهای حرکتی و مکث نیز در موازات آن قرار می‌گیرند (عکس ۳۰) در نمونه اولیه فضاها به سه باند سکون، حرکت و مکث تقسیم شده‌اند. چرا که در تفکیک فضایی دیوارهای جداکننده میانی تنها در فضای سکون قرار نگرفته است در صورتی که در نمونه‌های جدید شاهد هستیم که دیوارهای جداکننده میانی تنها در بخش سکون قرار گرفته‌اند. ورودی‌های اصلی به لحاظ حفظ حریم در تمامی نمونه‌ها از مقابل فضای جلوکارگه قرار دارد و به وسیله باند حرکتی یا فضای راهرو مانند به انتهای چادر می‌رسد. در سیاه‌چادرهای بزرگ، برای تردد آسان‌تر، ورودی‌هایی که مخصوص اعضای خانواده است در مقابل میون‌کارگه یا پیش‌کارگه در نظر گرفته می‌شود که در برخی از نمونه‌های جدید حذف گردیده است.

• **منطق چیدمان فضایی:** در نمونه‌های اولیه به علت اینکه ساختمان‌های دیگر بندرت در پیرامون سیاه‌چادر ساخته می‌شد و اعضای خانواده در سیاه‌چادر زندگی می‌کردند، لازم بود تا از حداقل فضای آن استفاده شده و حریم و سلسله‌مراتب دسترسی و ارزش‌گذاری فضاها در آن رعایت شود. لذا در نمونه‌های اولیه سیاه‌چادرها تمامی نیازها را پاسخگو بودند. در بررسی نمونه‌های جدید، شاهد تقلیل فضاها به علت ساخت اتاقک و خانه‌هایی در پیرامون سیاه‌چادرها بودیم که برهمین اساس سیاه‌چادرها جنبه اقامتی یا تولیدی و یا ترکیبی را پیدا کرده‌اند. می‌توان چنین ارزیابی نمود که در سیاه‌چادرهایی که جنبه تولیدی آنها پررنگ‌تر است، بخش اعظمی از فضا به میون‌کارگه و پیش‌کارگه و فضای تولید محصول اختصاص داده می‌شود و تمرکز تجهیزات پخت‌وپز در آن و در پیرامون آن بیشتر است و در نمونه‌هایی که جنبه اقامتی آنها مدنظر است بخش اعظمی از فضا به فضای جلوکارگه اختصاص داده می‌شود. لازم به ذکر است که هرچند در نمونه‌های جدید فضاهایی حذف و یا با دیگر فضاها تلفیق شده‌اند اما سلسله‌مراتب چیدمان فضاها در زیر سیاه‌چادرها رعایت شده است (عکس ۳۲ و ۳۱).



عکس ۳۱- منطق چیدمان فضایی در نمونه‌های جدید (راست) و نمونه اولیه (چپ).

منبع: نگارندگان



عکس ۳۲- منطق چیدمان فضایی در نمونه‌های جدید، کاربری اقامتی (نمونه‌های ۲، ۵)، کاربری

تولیدی (نمونه‌های ۱، ۳، ۴، ۵) (به ترتیب از چپ). منبع: نگارندگان

۶- مقایسه زیرسازی سکونتگاه‌های ییلاقی سایر ایلات با ایل سنگسری

با توجه به بررسی ساختار سیاه‌چادر (سکونتگاه‌های ییلاقی) سایر ایلات بررسی شده مشخص گردید که کف‌سازی در آنها با هموار کردن کف و نهایتاً در بخش‌هایی که احتمال بالا آمدن رطوبت از کف وجود دارد، سنگ‌چینی صورت می‌گیرد و تفکیک فضایی با چیت یا دیواره‌های حصیری و یا لوازم کاربردی همچون لحاف و تشک صورت می‌گیرد و ایجاد اختلاف ارتفاع و تفکیک فضایی با سکو سازی در آنها وجود ندارد و یا دیوارک‌سازی با مصالح بنایی به‌ندرت و تنها در بخش محدودی به اجرا درمی‌آید. در صورتی که در ایل سنگسری، سکونتگاه ییلاقی، ترکیبی از دستبافته با مصالح بنایی در زیرسازی است. که گوت‌ک‌مال یا زیرسازی ایجاد شده به‌مثابه کف و دیوارهای یک‌خانه و گوت یا سیاه‌چادر به‌مثابه سقف و بخش‌هایی از دیوار آن خانه است.

جدول ۵- بررسی زیرسازی سکونتگاه‌های ییلاقی ایلات (منبع: نگارندگان)

نام ایل	نوع سکونتگاه موقتی ییلاقی	مصالح سکونتگاه ییلاقی	نام سکونتگاه	فرم سکونتگاه	نحوه بسترسازی	تفکیک فضایی
ایل سنگسر	سیاه‌چادر	سیاه‌چادر - مصالح بنایی	گوت و گوت‌ک‌مال	پلان در قدیم بیضی و جدید مستطیل	سکو سازی و تفکیک فضایی با مصالح بنایی	ساخت دیوارک‌های کوتاه جهت تفکیک فضای داخل از بیرون و تفکیک فضایی داخلی
ایل قشقایی ^۱		سیاه‌چادر - حصیر (چیت) - مصالح بنایی	قره چادر بهون - دوار	پلان مستطیل	هموارسازی کف و مفروش کردن آن	دیوار سازی با حصیر (چیت یا چیت) در فصل سرد

۱- (جدیدمغانلو، ۱۳۹۲) و (مستوفی‌الممالکی، ۱۳۷۷)

نام ایل	نوع سکونتگاه موقعی ییلاقی	مصالح سکونتگاه ییلاقی	نام سکونتگاه	فرم سکونتگاه	نحوه بسترسازی	تفکیک فضایی
ایل بختیاری ^۱		سیاه چادر - مصالح بنایی - چیت	بهون	پلان بیضی یا مستطیل	هموارسازی کف و مفروش کردن آن	ساخت سکویی به ارتفاع ۲۰ و پهنای ۷۰ سانتی متر در درازی چادر به نام چُل در عقب چادر و تفکیک فضایی در تابستان کمتر ایجاد می شود
ایل کرد ^۲		سیاه چادر - چیت - مصالح بنایی	سیاه چادر	پلام مربع در تابستان	هموار کردن کف و مفروش کردن آن	سنگ چینی دور و یا استفاده از چیت در تفکیک فضایی
ایل کلهر ^۳		سیاه چادر - حصیر یا چیت	سیه مال - میلکان (مکان استقرار)	پلان مستطیل	هموارسازی کف و مفروش کردن آن	تفکیک فضاهای داخلی و دیوار پیرامونی با چیت
ایل بلوچ ^۴		سیاه چادر - مصالح بنایی	گدام یا گدان (به زبان عشایر شهرستان دلگان)	پلان بیضی	سنگریزی یکدست در کف چادر و مفروش کردن آن	تفکیک فضاهای داخلی با بالش و تشک
عشایر بویر احمد ^۵		سیاه چادر - حصیر - مصالح بنایی (در سکونتگاه قشلاقی)	بهون	پلان مستطیل	هموارسازی کف و مفروش کردن آن	تفکیک فضاهای داخلی با بالش و تشک

(منبع: نگارندگان)

۱- (رنجبر، محمودی، ۱۳۹۸)

۲- (رنجبر، محمودی، ۱۳۹۸)

۳- (پاپ زن، افشار زاده، ۱۳۹۰)

۴- (جدید مغانلو، ۱۳۹۲)

۵ (حیدری و همکاران، ۱۳۹۷).

۷- نتیجه‌گیری

در این پژوهش ۵ نمونه از زیرسازی سیاه‌چادرهای جدید (موجود) ایل سنگسر (گوت‌کمال)، مورد بررسی کالبدی و کارکردی قرار گرفت. در بخش کالبدی مواردی مانند موقعیت و استقرار، ابعاد، فرم، دسترسی، مصالح، چیدمان فضایی و در بخش کارکردی نحوه کارکرد گوت‌کمال در درون و در ارتباط با بناهای پیرامون بررسی شد. نتایج نشان می‌دهد منطق استقرار و دسترسی در گوت‌کمال مانند گذشته رعایت شده است، حال آنکه از نظر فرم و ابعاد و مصالح و چیدمان فضایی تغییرات جزئی یا کلی مشاهده می‌شود. به‌کارگیری مصالح کارخانه‌ای رواج یافته است اما مهم‌تر از آن ابعاد گوت‌کمال به شکل مشخصی کوچک‌تر شده است (زیر ۱۶۰ مترمربع) که می‌تواند نشانگر کاهش جمعیت خانوار یا قدرت اقتصادی آنها و یا کاهش چراگاه‌های قابل دسترسی تلقی گردد. به همین نسبت فرم کلی گوت‌کمال از فرم بیضوی وسیع (منحنی) به فرم راست‌گوشه تبدیل شده است و در فضاهای داخلی مشکله‌زار به‌طورکلی حذف گردیده است و دو فضای میون‌کارگه و پیش‌کارگه با یکدیگر ادغام شده‌اند. به این ترتیب چهار فضای اصیل در نمونه‌های جدید به دو فضا تقلیل یافته‌اند. از نظر کارکردی به‌طورکلی با ساخته شدن ساختمان‌های دائم در خیل‌های سنگسری، از اهمیت گوت و گوت‌کمال کاسته شده است، حال آنکه در نمونه اصیل ساختمان‌های با مصالح بوم‌آورد اطراف سیاه‌چادر بیشتر نقش خدماتی یا انبار داشته‌اند. در برخی از نمونه‌های جدید همچنان نقش خدماتی ساختمان‌ها پررنگ‌تر است. در نتیجه بخش مسکونی سیاه‌چادر (جلوکارگه) وسیع‌تر است. حال آنکه در برخی دیگر به‌وضوح بخش سکونتی کوچک‌تر شده (در عمل به ساختمان‌های اطراف منتقل شده است) و سیاه‌چادر بیشتر مانند کارگاهی برای فرآوری محصولات لبنی سنگسری استفاده می‌شود.

منابع

- اعظمی سنگسری، لیلا. (۱۳۶۸)، ساختار خیل سنگسری، گوت و گوه، نامه فرهنگ ایران (دفتر سوم)، به کوشش: فریدون جنیدی، تهران: بنیاد نیشابور.
- اعظمی، چراغعلی. (۱۳۴۷)، گاهنمای سنگسری، بررسی‌های تاریخی، سال ۳، شماره ۳-۴: ۲۴۳-۲۵۲.
- اعظمی، چراغعلی. (۱۳۴۹)، باورهای عامیانه مردم، هنر و مردم، شماره ۹۳-۹۲: ۵۳-۵۵.
- پاپ زن، عبدالحمید و افشار زاده، نشمیل. (۱۳۹۰)، دانش بومی زنان عشایر کلهر در زمینه سیه‌مال، سازه پرتابل ایل، زن در فرهنگ و هنر، دوره ۳، شماره ۲: ۵۶-۹.
- جدیدمغانلو، شهروز. (۱۳۹۲)، آلاچیق معماری انعطاف‌پذیر، تهران: نشر پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- چاووشی، سید محمد و رفیع‌فر، جلال‌الدین. (۱۳۹۵)، مطالعه مردم شناختی گوت: مسکن سنتی عشایر سنگسری در بیلاق، دانش‌های بومی ایران، شماره ۵، سال سوم: ۶۰-۱۰۶.
- حاجی ابراهیم زرگر، اکبر. (۱۳۹۱)، درآمدی بر شناخت معماری روستایی ایران، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- حقیقی، رضا و مظاهری، خداکرم. (۱۳۹۳)، مطالعه ایل راه‌های کبیر کوه در دوره مفرغ از دیدگاه قوم - باستان‌شناسی؛ مطالعه موردی: ایل زنگنه، انسان‌شناسی، سال ۱۲، شماره ۲۰: ۶۱-۸۶.
- حیدری، علی‌اکبر؛ مطلبی، قاسم و انصاری راد، غزال. (۱۳۹۷)، بازشناسی مفهوم قلمرو در سه حوزه کالبدی، رفتاری و معناشناختی در معماری کوچ (مطالعه موردی: عشایر بویراحمد)، مسکن، محیط و روستا، شماره ۱۶۱.
- دوپلانول، گزایه. (۱۳۵۷)، جغرافیای انسانی شمال ایران، مترجم: سروش سهامی، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- رنجبر، ناصر و محمودی، مهنوش. (۱۳۹۸)، ریخت‌شناسی سیاه‌چادر در عشایر جنوب غرب ایران (مطالعه موردی: عشایر جنوب استان ایلام و شمال استان خوزستان)، هنر و تمدن شرق، سال ۸، شماره ۲۷.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. (۱۳۶۸)، فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور جمهوری اسلامی ایران، سمنان، جلد ۲۹، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- شاه‌حسینی، علی‌رضا. (۱۳۹۰)، ایل سنگسری، سمنان: جبهه‌رود.

- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان. (۱۳۶۲)، *مطلع الشمس*، جلد ۱، تهران: پیشگام
- طلایی، حسن و نوراللهی، علی و فیروزمندی شیده جین، بهمن. (۱۳۹۳)، قوم باستان‌شناسی کوچ‌نشینی و ایل راه‌های غرب زاگرس مرکزی، *جامعه‌شناسی تاریخی*، دوره ۶، شماره ۲: ۱۶۴-۱۹۴.
- گراتسل، کارل و کوستکا، روبرت. (۱۳۸۴)، *دماوند، بلندترین کوه ایران*، ترجمه: ایرج هاشمی زاده، تهران: هادیان.
- مستوفی‌الممالکی، رضا. (۱۳۷۷)، *جغرافیای کوچ‌نشینی عمومی و ایران با تأکید بر ایل قشقایی*، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
- معین، محمد. (۱۳۵۰)، *فرهنگ فارسی*، نشر امیرکبیر. تهران.
- هورکاد، برنارد. (۱۳۶۲)، *کوچ و اقتصاد شبانی در دامنه‌های جنوبی البرز، ایلات و عشایر*، تهران: آگاه.
- هورکاد، برنارد. (۱۳۸۸)، *تهران- البرز*، ترجمه: سیروس سهامی، مشهد: محقق و ترانه.